

RADOSŁAW FRAN CZAK

Instytut Historii, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

MICHAŁ MURASZKO

Archiwum Archidiecezjalne w Gnieźnie

Oprawy ksiąg biskupa warmińskiego Szymona Rudnickiego w zbiorach dawnej Biblioteki Katedralnej w Gnieźnie

STRESZCZENIE. Artykuł prezentuje oprawy czterech ksiąg należących do biblioteki biskupa warmińskiego Szymona Rudnickiego, które znajdują się obecnie w Archiwum Archidiecezjalnym w Gnieźnie. Trzy spośród nich zostały sporządzone w jednym, lokalnym warsztacie introligatorskim. Na każdej z omawianych opraw znajduje się superekslibris właściwy hierarchy. W tekście przedstawiono dwa rodzaje superekslibrisów duchownego, które mogą wskazywać na jego bibliofilskie zamiłowania.

SŁOWA KLUCZOWE: Szymon Rudnicki, Archiwum Archidiecezjalne w Gnieźnie, starodruki, introligatorstwo, oprawy, tegumentologia, superekslibris.

Prowadzona pod kierunkiem dra Piotra Pokory (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu) inwentaryzacja zasobu dawnej Biblioteki Katedralnej w Gnieźnie pozwoliła na identyfikację czterech woluminów należących do księgozbioru Szymona Rudnickiego¹. Urodził się on w 1552 roku. Studiował w Krakowie, Padwie, Rzymie oraz Bolonii. Był między innymi scholastykiem łączycykiem, kanonikiem krakowskim i warmińskim. Związany z kancelarią królewską, doszedł do urzędu sekretarza wielkiego koronnego. W 1604 roku został biskupem warmińskim. Zmarł 4 lipca 1621 roku².

¹ Projekt grantowy „Inwentaryzacja zasobu Biblioteki Katedralnej w Gnieźnie” finansowany jest z Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki MNiSW (nr: 11H 12 0179 81).

² Por. T. Oracki, *Słownik biograficzny Warmii, Mazur i Powiśla*, Warszawa 1963, s. 247–248; H. Kowalska, *Rudnicki Szymon*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 32, Wrocław

Niewiele wiadomo o zbiorach książkowych warmińskiego hierarchy. W literaturze przedmiotu podano informację, że miał on między innymi nabyć druki należące pierwotnie do biskupa warmińskiego i kardynała Andrzeja Batorego. Jakaś część biblioteki Szymona Rudnickiego stała się własnością kolegium jezuitów w Braniewie, którego księgozbiór w 1626 roku padł łupem Szwedów³. Dla przykładu jeden wolumin z proveniencjami duchownego obecnie jest przechowywany w Bibliotece Wyższego Seminarium Duchownego Metropolii Warmińskiej „Hosianum” w Olsztynie⁴. Inny stanowi aktualnie własność Biblioteki Jagiellońskiej w Krakowie⁵. Przedmiotem niniejszego tekstu będą oprawy czterech ksiąg należących do dawnej biblioteki biskupa, które obecnie znajdują się w Archiwum Archidiecezjalnym w Gnieźnie⁶.

Trzy oprawy zabezpieczają, wydrukowane w 1593 roku w Wenecji, trzytomowe dzieło prawnicze autorstwa Giuseppe Mascardiego⁷. Pochodzą one niewątpliwie z jednego warsztatu introligatorskiego. Do ich sporządzenia użyto fazowanych desek bukowych oraz pierwotnie białej lub kremowej skóry. Na dłuższych brzegach okładczy zachowały się pozostałości po parze zapinek mosiężno-skórzanych. Wszystkie zdobienia wykonano za pomocą: strychulca, tłoków, supereklibrisowej plakiety oraz

1989–1991, s. 649–655; S. Achremczyk, R. Marchwiński, J. Przeracki, *Poczet biskupów warmińskich*, Olsztyn 1994, s. 129–134; D. Bogdan, *Rudnicki Szymon*, w: *Słownik biograficzny Pomorza Nadwiślańskiego*, t. 4, Gdańsk 1997, s. 107–108; *Poczet biskupów warmińskich*, red. S. Achremczyk, Olsztyn 2008, s. 203–222; E. Gigilewicz, *Rudnicki Szymon*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 17, Lublin 2012, kol. 548–549.

³ A. Szorc, *Kolegium jezuitów w Braniewie i jego księgozbiór 1565–1626*, Olsztyn 1998, s. 78, 107–108; J.Z. Lichański, *Oprawy książek ze zbiorów Biblioteki Collegium Societatis Iesu w Braniewie. Wstęp do badań*, „Rocznik Biblioteki Narodowej” 2006, t. 37/38, s. 219; J. Trypućko, *Katalog księgozbioru kolegium jezuitów w Braniewie zachowanego w Bibliotece Uniwersyteckiej w Uppsali*, t. 1, Warszawa–Uppsala 2007, s. 78 (autor nie odnotowuje woluminów pochodzących z dawnej biblioteki Szymona Rudnickiego); H. Grabowska, *Szwedzi a Polska, czyli o rodzimych księgozbiórach w Bibliotece Uniwersyteckiej w Uppsali*, „Biblioteka” 2010, nr 14, s. 111–112.

⁴ Por. J. Wojtkowski, *Katalog druków XVI wieku Biblioteki Wyższego Seminarium Duchownego Metropolii Warmińskiej „Hosianum” w Olsztynie*, Lublin 2012, s. 425, nr 879 oraz s. 504, nr 1058. Za wskazanie tej pozycji oraz inne cenne uwagi autorzy składają podziękowania ks. kan. Tomaszowi Garwolińskiemu.

⁵ *Katalog poloników XVI wieku Biblioteki Jagiellońskiej*, t. 2, red. M. Malicki, E. Zwi-nogradzka, Kraków 1994, s. 38, nr 1630.

⁶ Archiwum Archidiecezjalne Gniezno [dalej: AAG], sygn.: BK2361, BK3034, BK3042, BK3074.

⁷ AAG, sygn.: BK3034, BK3042, BK3074: G. Mascardi, *Conclusiones probationum omnium quae in utroque foro versantur continens*, t. 1–3, Wenecja 1593.

czterech radełek. Zdobienia górnej i dolnej okładziny każdej z opraw opierają się na kompozycji ramowej (il. 1). Zostały one opracowane w technice ślepego i złoczonego wycisku (ostatnią z metod udekorowano jedynie zwierciadła). Na dekorację radełkową składają się ornament palmetowo-arkadowy oraz personifikacje cnót oddzielone dekoracją roślinną i tabliczkami z napisami identyfikacyjnymi. Wyciski z kolejnego narzędzia ukazują popiersia okolone stylizowanym, owalnym wieńcem laurowym, które rozdziela ornament kandelabrowo-roślinny. W ramę otaczającą wąskie zwierciadło wkomponowano wycisk radełka prezentujący ornament geometryczny. W jego wewnętrznych narożnikach umieszczono wyciski z tłoka przedstawiające żołędź (znajdują się one również, obok motywu floralnego, w dwóch listwach). Centrum zwierciadła (il. 2) górnej oraz dolnej okładziny zajmuje superekslibris (właściwy) Szymona Rudnickiego (73 x 52 mm)⁸. W owalny kartusz herbowy wkomponowano tutaj godło herbu Lis. Powyżej znajduje się kapelusz rangowy ze sznurami i chwostami. Całości dopełniają trzymacze, które przyjęły formę uskrzydłonych aniołów. Postacie te umieszczono na postumentach przedstawiających dwa trytony. Bezpośrednio ponad kartuszem herbowym znajduje się wyobrażenie anielskiej główki. Całość otacza dwustrefowy pierścień. W jego wewnętrzzną część wpisano informacje dotyczące właściciela: „SIMON RVDNIZKI D(ei) G(ratia) EPISCOPVS WARMIENSIS”. Natomiast zewnętrzna część przedstawia wieniec laurowy z przewiązkami na osiach⁹.

Szymon Rudnicki występuje na prezentowanym superekslibrisie jako biskup warmiński. Można zatem założyć, że narzędzie, za pomocą którego wyciśnięto znak własnościowy, powstało najwcześniej w 1604 roku. Datę tę należy również przyjąć za *terminus a quo* wykonania trzech

⁸ Na temat superekslibrisu właściwego zob. K. Piekarski, *Książka w Polsce XV i XVI wieku*, w: *Kultura staropolska*, Kraków 1932, s. 380–381; idem, *O superekslibrisie polskim*, w: *Katalog wystawy pięknej książki polskiej urządzonej z powodu IV. Zjazdu Bibliotekarzy Polskich w Warszawie, 31 maja–15 czerwca*, Warszawa 1936, s. 29–31; M. Sipayłło, *Polskie superekslibrisy XVI–XVIII wieku w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie*, Warszawa 1988, s. 6–8; A. Wagner, *Historyczno-artystyczny warsztat historyka książki w badaniach nad nowożytnym introligatorstwem*, w: *Bibliologia. Problemy badawcze nauk humanistycznych*, red. D. Kuźmina, Warszawa 2007, s. 117–118; idem, *Superekslibris biskupa otomunieckiego Stanisława Pawłowskiego. Z badań nad książkowymi znakami własnościowymi polskiej szlachty w XVI wieku*, w: *Książka w życiu Kościoła. Zbiór studiów*, red. T. Kruszewski, Toruń 2009, s. 89, p. 19.

⁹ Na temat herbu Szymona Rudnickiego zob. E. Gigilewicz, *Herby biskupów warmińskich*, Lublin 2001, s. 107–108; R. Kostecki, *Kartusz herbowy Szymona Rudnickiego (1552–1621), biskupa warmińskiego, z katedry we Fromborku*, „Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego nowej serii” 2003, t. 6, s. 109–112.

Il. 1. Górna okładzina oprawy starodruku z 1593 roku

Źródło: Archiwum Archidiecezjalne w Gnieźnie, sygn. BK3074. Fot. Mikołaj Macioszek.

Il. 2. Supereklibris Szymona Rudnickiego na oprawie starodruku z 1593 roku
Źródło: Archiwum Archidiecezjalne w Gnieźnie, sygn. BK3074. Fot. Mikołaj Macioszek.

prezentowanych opraw. Znaki wodne znajdujące się na wyklejkach woluminów przedstawiają fładrę okoloną pierścieniem, w który wpisano imię i nazwisko papiernika: „HENRICH BREPSLY”. Młyn posługujący się tym filigranem należy łączyć z Gdańskiem lub Straszynem¹⁰. Można zatem założyć, że omawiane oprawy pochodzą z warsztatu introligatora działającego na obszarze Prus¹¹.

Na przedniej wyklejce każdej z trzech ksiąg umieszczono niemal jednakowo brzmiące wpisy proveniencyjne: „Ecclesiae Parochialis Borkoviensis in Decanatu Stawiszynensi”¹². Pochodzą one najprawdopodobniej z XVII/XVIII stulecia oraz wskazują na wtórnego właściciela woluminów, którym była parafia w Borkowie Starym koło Kalisza. W jaki sposób omawiane książki znalazły się w tym miejscu? Można przypuszczać, że stało się to dzięki jednemu z następców Szymona Rudnickiego na warmińskiej stolicy biskupiej. Był nim Mikołaj Szyszkowski (zm. 1643), urodzony w podkaliskim Borkowie¹³, w rodzinie od pokoleń związanej właśnie z tą miejscowością¹⁴. Być może to on, dysponując przynajmniej kilkoma księgami należącymi pierwotnie do Szymona Rudnickiego, postanowił przekazać je wielkopolskiej parafii. Za przedstawioną hipotezą przemawia także proveniencja monstrancji, która znalazła się w borkowskim kościele za sprawą wspomnianego hierarchy. Umieszczone na niej inicjały oraz

¹⁰Por. J. Siniarska-Czaplicka, *Filigrany papierni położonych na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej od początku XVI do połowy XVIII wieku*, Wrocław 1969, s. 21; eadem, *Papier druków oficyn gdańskich i toruńskich XVI i XVII w.*, „Roczniki Biblioteczne” 1974, t. 18, z. 1–2, s. 288–289.

¹¹Przypisanie znaku wodnego z wyklejki danego woluminu do konkretnej papierni może pomóc w określeniu ośrodka introligatorskiego, z którego pochodzi jego oprawa; por. A. Wagner, *Introligatorstwo poznańskie XVI wieku jako historyczno-artystyczna terra incognita*, w: *Sztuka w Wielkopolsce*, red. M. Błaszczynski, B. Górecka, M. Górecki, A. Paradowska, Poznań 2013, s. 71.

¹²Jak dotąd, poza trzema omawianymi woluminami, zinventaryzowano dwie księgi (AAG, sygn. BK1413: Henri de Suze, *Summa Aurea*, Wenecja 1574; BK1446: Bonifacy VIII, *Liber sextus decretalium*, Rzym 1582) z proveniencjami wskazującymi na parafię w Borkowie Starym.

¹³E. Gigilewicz, *Szyszkowski Mikołaj*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 19, Lublin 2013, kol. 240.

¹⁴Na temat związków Szyszkowskich z Borkowem Starym zob. np. E. Callier, *Powiat kaliski w XVI stuleciu. Szkic geograficzno-historyczny*, Poznań 1887, s. 10–11; L. Polaszewski, *Własność feudalna w województwie kaliskim w XVI wieku*, Poznań 1976, s. 34; J. Tomala, *Budownictwo obronne powiatu kaliskiego w XIV–XVIII wieku*, Poznań 1995, s. 17; S. Małyszko, *Majątki wielkopolskie*, t. 6: *Powiat kaliski*, Szreniawa 2000, s. 14; E. Rutkowska, *Historia parafii i kościoła pw. św. Andrzeja Apostoła w Borkowie Starym*, Borków Stary 2010, s. 10.

Il. 3. Górna okładzina oprawy starodruku z 1615 roku

Źródło: Archiwum Archidiecezjalne w Gnieźnie, sygn. BK2361. Fot. Mikołaj Macioszek.

herb Ostoja jednoznacznie wskazują na osobę Mikołaja Szyszkowskiego jako jej fundatora¹⁵.

Wydaje się, że w późniejszym czasie próbowano ukryć noty proveniencyjne dotyczące parafii w Borkowie Starym. Przednie wyklejki, na których umieszczono wpisy, zostały bowiem sklejone z wewnętrznymi stronami górnych okładzin opraw. W XVIII stuleciu woluminy musiały znajdować się już w bibliotece gnieźnieńskiej kapituły katedralnej. Z tego okresu pochodzą jednakowo brzmiące wpisy proveniencyjne, umieszczone na kartach tytułowych każdego z trzech tomów: „Ex Bibliotheca Reverendissimi Capituli Metropolitani Gnesnensis”.

Osobnego omówienia wymaga kolejna z opraw. Zabezpiecza ona dzieło autorstwa św. Roberta Bellarmina, które ukazało się w 1615 roku w Toul¹⁶. Jej okładziny, sporządzone z drukowanej makulatury introliatorskiej, obłożono pergaminem. Ich zdobienia opracowano w technice wycisku złoconego. Dekoracja zarówno górnej, jak i dolnej okładziny opiera się na podwójnej, linearnej ramie tworzącej zwierciadło (il. 3). W jego wewnętrznych narożnikach umieszczono wyciski z floralnego tłoka. W centrum zwierciadła znajduje się owalny superekslibris właściwy (21 x 18 mm). Przedstawia on godło herbu Lis, ponad którym umieszczono kapelusz rangowy ze sznurami i chwostami. Całość okala pierścień z wpisanymi weń informacjami o właścicielu: „SIMON RVDNIZKI D(ei) G(ratia) EPIS(copus) WARMI(ensis)”. Można przyjąć, że oprawę tę sporządzono między 1615 a 1621 rokiem. Trudno stwierdzić, w jaki sposób niniejszy wolumin znalazł się w zbiorach Biblioteki Katedralnej w Gnieźnie. Wpisy proveniencyjne wskazują, że należał on w późniejszym okresie także do brata zakonnego Jana Bartochowskiego oraz do Pawła Smoczyńskiego (obydwaj skądinąd bliżej nieznanymi)¹⁷.

Niewykluczone, że dalsze prace inwentaryzacyjne prowadzone w dawnej Bibliotece Katedralnej pozwolą na odkrycie kolejnych ksiąg należących do zbiorów Szymona Rudnickiego. Jednak już ten szczątkowy wycinek dawnej biblioteki hierarchy wskazuje na jego bibliofilskie zamiłowania. Dowodnie przemawiają za tym dwa zaprezentowane superekslibrisy (właściwe). Warto przy tym odnotować, że duchowny, jako biskup warmiński, korzystał z usług przynajmniej jednej lokalnej intro-

¹⁵ *Katalog zabytków sztuki w Polsce*, t. 5: *Województwo poznańskie*, red. T. Ruszczczyńska, A. Sławska, z. 6: *Powiat kaliski*, oprac. T. Ruszczczyńska, A. Sławska, Z. Winiarz, Warszawa 1960, s. 3; A. Jabłońska-Ważny, S. Przygodzki, A. Roth, J.A. Splitt, *Z dziejów gminy Żelazków*, Kalisz 1998, s. 29; E. Rutkowska, op.cit., s. 47–49.

¹⁶ AAG, sygn. BK2361: R. Bellarmin, *De ascensione mentis in Deum*, Toul 1615.

¹⁷ Proveniencje te mają następujące brzmienie: „Fr Joannes Bartochowski P. C. 6 grossis” oraz „ex libris Pauli Smoczyński”.

ligatorni. Odtworzenie bardziej precyzyjnego itinerarium zaprezentowanych ksiąg Szymona Rudnickiego umożliwią w przyszłości być może dalsze badania nad jego księgozbiorem, w tym odkrycie kolejnych woluminów wskazujących na przynależność do omawianej kolekcji.

Bibliografia

Źródła

Archiwum Archidiecezjalne Gniezno, sygn.: BK1413, BK1446, BK2361, BK3034, BK3042, BK3074.

Opracowania

Achremczyk S., Marchwiński R., Przeracki J., *Poczet biskupów warmińskich*, Olsztyn 1994.

Bogdan D., *Rudnicki Szymon*, w: *Słownik biograficzny Pomorza Nadwiślańskiego*, t. 4, Gdańsk 1997.

Callier E., *Powiat kaliski w XVI stuleciu. Szkic geograficzno-historyczny*, Poznań 1887.

Gigilewicz E., *Herby biskupów warmińskich*, Lublin 2001.

Gigilewicz E., *Rudnicki Szymon*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 17, Lublin 2012.

Gigilewicz E., *Szyszkowski Mikołaj*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 19, Lublin 2013.

Grabowska H., *Szwedzi a Polska, czyli o rodzimych księgozbiórach w Bibliotece Uniwersyteckiej w Uppsali*, „Biblioteka” 2010, nr 14.

Jabłońska-Ważny A., Przygodzki S., Roth A., Splitt J.A., *Z dziejów gminy Żelazków*, Kalisz 1998.

Katalog poloników XVI wieku Biblioteki Jagiellońskiej, t. 2, red. M. Malicki, E. Zwino-grodzka, Kraków 1994.

Katalog zabytków sztuki w Polsce, t. 5: *Województwo poznańskie*, red. T. Ruszczyńska, A. Sławska, z. 6: *Powiat kaliski*, oprac. T. Ruszczyńska, A. Sławska, Z. Winiarz, Warszawa 1960.

Kostecki R., *Kartusz herbowy Szymona Rudnickiego (1552–1621), biskupa warmińskiego, z katedry we Fromborku*, „Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego nowej serii” 2003, t. 6.

Kowalska H., *Rudnicki Szymon*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 32, Wrocław 1989–1991.

Lichański J.Z., *Oprawy księzek ze zbiorów Biblioteki Collegium Societatis Iesu w Braniewie. Wstęp do badań*, „Rocznik Biblioteki Narodowej” 2006, t. 37/38.

Małyżsko S., *Majątki wielkopolskie*, t. 6: *Powiat kaliski*, Szreniawa 2000.

Oracki T., *Słownik biograficzny Warmii, Mazur i Powiśla*, Warszawa 1963.

Piekarski K., *Książka w Polsce XV i XVI wieku*, w: *Kultura staropolska*, Kraków 1932.

Piekarski K., *O superexlibrisie polskim*, w: *Katalog wystawy pięknej książki polskiej urządzony z powodu IV. Zjazdu Bibliotekarzy Polskich w Warszawie, 31 maja–15 czerwca*, Warszawa 1936.

Poczet biskupów warmińskich, red. S. Achremczyk, Olsztyn 2008.

- Polaszewski L., *Własność feudalna w województwie kaliskim w XVI wieku*, Poznań 1976.
- Rutkowska E., *Historia parafii i kościoła pw. św. Andrzeja Apostoła w Borkowie Starym*, Borków Stary 2010.
- Siniarska-Czaplicka J., *Filigrany papierni położonych na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej od początku XVI do połowy XVIII wieku*, Wrocław 1969.
- Siniarska-Czaplicka J., *Papier druków oficyn gdańskich i toruńskich XVI i XVII w.*, „Roczniki Biblioteczne” 1974, t. 18, z. 1–2.
- Sipayłło M., *Polskie superexlibrisy XVI–XVIII wieku w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie*, Warszawa 1988.
- Szorc A., *Kolegium jezuickie w Braniewie i jego księgozbiór 1565–1626*, Olsztyn 1998.
- Tomala J., *Budownictwo obronne powiatu kaliskiego w XIV–XVIII wieku*, Poznań 1995.
- Trypućko J., *Katalog księgozbioru kolegium jezuitów w Braniewie zachowanego w Bibliotece Uniwersyteckiej w Uppsali*, t. 1, Warszawa–Uppsala 2007.
- Wagner A., *Historyczno-artystyczny warsztat historyka książki w badaniach nad nowożytnym introligatorstwem*, w: *Bibliologia. Problemy badawcze nauk humanistycznych*, red. D. Kuźmina, Warszawa 2007.
- Wagner A., *Introligatorstwo poznańskie XVI wieku jako historyczno-artystyczna terra incognita*, w: *Sztuka w Wielkopolsce*, red. M. Błaszczynski, B. Górecka, M. Górecki, A. Paradowska, Poznań 2013.
- Wagner A., *Superekslibris biskupa ołomunieckiego Stanisława Pawłowskiego. Z badań nad książkowymi znakami własnościowymi polskiej szlachty w XVI wieku*, w: *Książka w życiu Kościoła. Zbiór studiów*, red. T. Kruszewski, Toruń 2009.
- Wojtkowski J., *Katalog druków XVI wieku Biblioteki Wyższego Seminarium Duchownego Metropolii Warmińskiej „Hosianum” w Olsztynie*, Lublin 2012.

RADOSŁAW FRAN CZAK, MICHAŁ MURASZKO

The bindings of the books of Szymon Rudnicki, the Bishop of Warmia, in the collection of former Cathedral Library in Gniezno

ABSTRACT. This article discusses the bindings of a set of four books that once formed part of the library of Szymon Rudnicki, the Bishop of Warmia, and are currently kept in the Archdiocesan Archive in Gniezno. Three bindings from this set were made in a single, local bindery workshop. Each of the discussed bindings bears the supralibros indicating the ownership of the book. The article presents two types of the supralibros of the bishop that may indicate the latter’s bibliophile interests.

KEY WORDS: Szymon Rudnicki, Archdiocese Archive in Gniezno, old prints, book-binding, bindings, tegumentology, supralibros (ownership mark).